

Tässä menee turskat väärään kurkkuun

Norjansuomalaisten nuorten
monisanaisten ilmausten hallinnasta

KRISTIINA LIERI

Väitöksenalkajaisesityelmä Turun yliopistossa 22. lokakuuta 2021

Ruoka oli mennä väärään kurkkuun, kun luin aamulla paikallislehdestä, että kotikadullamme on nähty liikkuvan susi. Ilmauksen *oli mennä ruoka väärään kurkkuun* ymmärtäminen ei tuota ongelmia syntyperäiselle suomalaiselle, mutta se voi olla haasteellinen toisen kielen puhujalle tai ulkosuomalaiselle nuorelle, joka ei ehkä koskaan ole asunut Suomessa. Tällaiset monisanaiset ilmaukset, kuten idiomit, ovat sangen yleisiä eri kielissä, ja niitä esiintyy runsaasti muun muassa sanomalehdissä ja kirjallisuudessa. Niiden ymmärtämistä ja luontevaa käyttämistä eri yhteyksissä pidetään tunnusomaisena syntyperäisen kaltaiselle kielitaidolle. Kuitenkin esimerkiksi idiomien merkitys saattaa olla monelle vieras tai ne ymmärretään väärin.

Moniosaiset ilmaukset muodostuvat kahdesta tai useammasta sanasta, esimerkiksi *antaa ylen, heittää läppää ja kiitos kaikesta*. Moniosainen ilmausten joukko on varsin kirjava. Siihen luetaan muun muassa idiomit (*olla katto pään päällä*), partikkeliverbit (*mennä ulos, antaa periksi*) ja vakiintuneet ilmaukset (*tehdä aloite, ryhtyä toimenpiteisiin*). Aiempien tutkimusten mukaan syntyperäisten käyttämissä kielessä varsin suuri osa on juuri tällaisia monisanaisia ilmauksia (esim. Schmitt 2010).

Monisanaisten ilmauksilla on vakiintunut merkitys ja muoto. Monisanaiset ilmaukset toimivat kuin yksi sana: ilmauksella on kokonaisuutena yksi vakiintunut merkitys. Ilmaukseen kuuluvien yksittäisten sanojen merkityksiä ei samalla tavalla ”lasketa yhteen” kuin tavallisesti. Jos joku *juoksee kieli vyön alla*, ymmärrämme hänellä olevan kiire. Hänen ei tarvitse juosta, hänellä ei tarvitse olla vyötä eikä hänen varsinkaan oleteta pitävän kieltään vyön alla.

Moniosainen ilmausten käytössä esiintyy kuitenkin myös vaihtelua. Esimerkiksi ilmauksesta *ruoka oli mennä väärään kurkkuun* esiintyy myös vaihtoehtoja *aamukaffet*

oli hörähtää väärään kurkkuun ja tässä menee turskat väärään kurkkuun. Jälkimmäisin näistä on vähemmin käytetty ilmaus. Se esiintyi suomalaisessa iltapäivälehdessä syksyllä 2019, kun kaksi norjalaisista Ingebrigtsenin veljeksistä juoksi loistavasti sijoille kaksi ja kolme Brysselin timanttiliigan 1500 metrin kilpailussa. Kun on kysymys norjalaisesta uroteosta, mikäpä sopiikaan paremmin kuin turska.

Monisanaiset ilmaukset eroavat tosistaan läpinäkyvyyden osalta. Osa on läpinäkyviä, esimerkiksi *mennä ulos* tai *olla kieli keskellä suuta*, kun taas osa on enemmän tai vähemmän läpinäkymättömiä, kuten *yhteen pekkaan ja nousta väärällä jalalla ylös*.

Monisanaisilla ilmauksilla on usein kirjaimellinen ja kuvaannollinen merkitys, eli ne voidaan ymmärtää kirjaimellisesti tai vertauskuvallisesti. Esimerkiksi ilmaus *heittää pyyhe kehään* tarkoittaa konkreettisesti, että nyrkkeilijän huoltaja tai valmentaja heittää pyyhkeen kehään luovuttamisen merkiksi, mutta se voidaan tulkita myös niin, että ihminen antaa periksi jossain asiassa. Samoin *heittää vettä kiukaalle* ymmärretään saunomisen yhteydessä selkeästi niin, että pitää saada enemmän löylyä; kuvaannollisesti se voidaan ymmärtää niin, että jonkun tavoitteena on saada asialleen näkyvyyttä. Monisanaisille ilmauksille on tyypillistä se, että ne ovat osiensa summa eli niiden merkitys ei selviä yksittäisten sanojen kirjaimellisen merkityksen pohjalta, vaan osat muodostavat kokonaisuuden. Monisanaiset ilmaukset opitaankin ”könttinä”, jolloin niiden yksittäisiin osiin ei kiinnitetä niin paljon huomiota.

Monisanaisia ilmauksia on tutkittu aiemmin paljon Itä-Euroopassa ja 90-luvulta alkaen myös englannin kielessä. Sen sijaan pohjoismaissa kielissä näistä ilmauksista on melko vähän tutkimusta idiomeja lukuun ottamatta (esim. Golden 2005; Prentice 2010). Kuitenkin pohjoismaissa kielissä esimerkiksi partikkeliverbit, kuten *kaste ut* ja *legge ned* ovat varsin yleisiä. Samoin suomen kielessä esiintyy runsaasti voimisen ja riittävyuden verbejä, esimerkiksi *viitsiä siivota* ja *keretä käymään*, mutta niistä on hyvin vähän aiempaa tutkimusta.

Monisanaisia ilmauksia käsittelevissä tutkimuksissa on havaittu, että toisen kielen puhujat eroavat syntyperäisistä puhujista monin tavoin. He esimerkiksi käyttävät monisanaisia ilmauksia vähemmän kuin syntyperäiset puhujat. Lisäksi he käyttävät ilmauksia, jotka ovat kieliopillisesti oikein mutta joita syntyperäiset puhujat eivät käytä. Aiemmissä tutkimuksissa on myös todettu, että varsinkin idiomeja hallitaan myöhään, vasta varhaisessa aikuisiässä (Wray 2002). Nämä tulokset ovat kiinnostavia ja loivat pohjan omalle väitöskirjatutkimukselleni. Millaisia ilmauksia monikieliset norjan-suomalaiset nuoret ymmärtävät ja käyttävät, ja miten he mahdollisesti eroavat ensikielenään suomea ja norjaa puhuvista nuorista?

Toinen kysymys, joka liittyy olennaisesti monisanaisten ilmausten hallintaan, on nuorten kielellinen ympäristö. Tutkimuksessa erityinen kiinnostus kohdistuu siihen, miten tällaisia monisanaisia ilmauksia omaksutaan ympäristössä, jossa nuorten mahdollisuudet käyttää ensikieltään, suomea, ovat rajalliset ja toinen kieli, norja, on hallitseva. Tutkimukseni eroaa aiemmista tutkimuksesta, sillä tarkastelen monisanaisia ilmauksia sekä suomen että norjan kielessä.

Tutkimuskysymykseni ovat seuraavat:

1. Miten norjansuomalaiset nuoret hallitsevat monisanaisia ilmauksia joko suomen tai norjan kielessä? Millaisia eroja ja yhtäläisyyksiä heillä on norjaa tai

suomea ensikielenään puhuviin nuoriin verrattuna?

2. Mitkä tekijät mahdollisesti vaikuttavat eroihin?
3. Mitä monisanaisten ilmausten hallinta kertoo nuorten kaksikielisyydestä?

Väitöskirja on sosiolingvivistisesti orientoitunut analyysi Oslon seudulla asuvien nuorten suomen ja norjan kielestä. Väitöskirja koostuu neljästä osatutkimuksesta ja johdanto-osasta. Ensimmäinen osatutkimus (Lieri 2017) kartoittaa norjansuomalaisten nuorten kielenvalintaa kolmella eri käyttöalueella eli domeenilla ja taustoittaa kolmea muuta osatutkimusta, jotka painottuvat monisanaisten ilmausten osaamiseen.

Tutkimusaineisto koostuu kyselykaavakkeista, suullisesta ja kirjallisesta tuotoksesta sekä idiomitestistä. Eri metodien avulla on saatu kootuksi monipuolista aineistoa tutkittavista. Suurin osa aineistosta on analysoitu kvalitatiivisesti, mutta neljännessä osatutkimuksessa (Lieri 2019b) on käytetty myös tilastollista analyysiä. Tutkimukseen osallistui yhteensä 16 12–23-vuotiasta norjansuomalaista nuorta sekä kymmenen samanikäistä ensikielenään suomea puhuvaa ja 16 norjaa puhuvaa verrokkia. Norjansuomalaisia nuoria yhdistää se, että he ovat varhaisia toisen kielen oppijoita. Toisin sanoen he ovat oppineet suomen kielen ensin ja norjan kielen varhaislapsuudessa. Tutkimukseen osallistuneiden nuorten vanhempien sosioekonominen tausta on samanlainen koulutustason ja asumisympäristön osalta. Ainakin toisella vanhemmista on akateeminen tutkinto. Tutkimus eroaa myös aiemmista Pohjois-Norjassa tehdyistä tutkimuksista, sillä tutkittavien molemmat vanhemmat ovat suomenkielisiä.

Ensimmäinen osatutkimus (Lieri 2017) on luonteeltaan pitkäaikaistutkimus, jonka aineistonkeruun tein kahdesti. Ensimmäisen ja toisen aineistonkeruun välillä oli kahdeksan vuotta. Ensimmäisessä vaiheessa haastattelin nuoria ja heidän äitejään siitä, miten he valitsevat kielen kolmella eri osa-alueella: perheen ja sukulaisten kesken, harrastuksissa ja tiedotusvälineitä käyttäessään, jolloin mukaan laskettiin myös lukeminen. Tietojen pohjalta laadin nuorista kieliprofilin. Jälkimmäisessä tutkimuksessa lähetin nuorille norjankielisen kyselykaavakkeen, jossa oli samoja kysymyksiä kuin kahdeksan vuotta aiemmin tehdyssä haastattelussa, mutta lisäsin siihen sosiaalisen median käyttöön liittyviä kysymyksiä. Kyselykaavake oli norjan kielellä, sillä haastattelu osoitti, että osa puhui heikosti suomea ja lukeminen ja kirjoittaminen suomeksi oli haasteellista. Lisäsin tiedot kielenvalinnasta aiempaan kieliprofiliin. Kielen valinnassa tapahtuvia muutoksia kahdeksan vuoden ajanjakson aikana vertasin sekä yksilö- että ryhmätasolla.

Tulokset osoittivat, että norja oli nuorten dominoiva kieli, mikä ei ollut yllätys. Suomalaisia asuu Norjassa yhteensä noin 7600 henkilöä ja näistä kolmannes Oslon alueella. Lasten ja nuorten osuus koko suomalaisväestöstä on varsin alhainen. Tämä vaikuttaa siihen, ettei nuorilla ole mahdollista käyttää kovin paljon suomea kodin ulkopuolella. Tilanne on siis varsin erilainen kuin Ruotsissa, jossa on paljon suomalais-taustaisia nuoria, joiden on mahdollista tavata toisiaan esimerkiksi harrastuksissa.

Tulokset osoittivat, että isän kanssa puhuttiin kotona edelleenkin useimmiten suomea samoin kuin sukulaisten kanssa. Kahdeksan vuoden tutkimusajankohdan aikana nuorten kielen valinnassa tapahtui kuitenkin joitakin muutoksia. Äidin kanssa käytettiin useammin molempia kieliä, ja sisarukset käyttivät keskenään pääsääntöisesti norjaa. Harrastusten parissa kieleksi valikoitu norja. Tiedotusvälineiden käytön osalta tapahtui muutoksia. Nuorille luettiin lapsena paljon suomalaisia kirjoja, he pelasivat

suomalaisia pelejä ja katsoivat videoita suomen kielellä. Kyselykaavakkeen tulokset osoittivat, että norjan kielen käyttö yleistyi kaikilla. Nuoret katsoivat televisioita ja lukivat lehtiä ja kirjoja enimmäkseen norjan kielellä. Muutamat nuoret lukivat kuitenkin suomalaisia lehtiä ollessaan Suomessa tai seurasivat suomalaisia tv-ohjelmia kotona. Monet ilmoittivat kuitenkin kirjoittavansa muun muassa tekstiviestejä suomeksi.

Kyselykaavakkeessa kysyttiin myös nuorten asenteista Suomea ja suomen kieltä kohtaan. Kaikkien asenteet olivat positiivisia. Viisi kuudesta koki suomen kielen itselleen tärkeäksi ja aikoi puhua suomea tuleville lapsilleen. Kaikki kokivat olevansa ainakin jossain määrin sekä norjalaisia että suomalaisia.

Toisessa osatutkimuksessa (Lieri 2019a) tarkastelin, millaisia voimisen ja riittävyden verbejä nuoret käyttivät puheessa. Vertasin kuuden norjansuomalaisen tuloksia kuuden samanikäisen ja samanlaisen sosioekonomisen taustan omaavan suomen-suomalaisen nuoren tuloksiin. Riittävyden verbikonstruktiot, kuten *voida käydä, pystyä tekemään ja viitsiä tulla* esiintyvät usein suomen kielessä mutta tuottavat päänsäiväviä esimerkiksi suomea opiskeleville englantia äidinkielenään puhuville, koska tällaisilta verbeiltä puuttuu englanninkielinen vastine. Norjan kielessä on kuitenkin joitakin jaksamiseen viittavia verbejä kuten *å gidde* ja *å orke*.

Nauhoitukset osoittivat, että norjansuomalaisten nuorten tapa käyttää verbejä ei merkittävästi eronnut suomensuomalaisista nuorista. Sekä norjan- että suomensuomalaiset nuoret käyttivät puheessa samoja verbejä ja suurin piirtein yhtä paljon voimisen ja riittävyden verbejä, mutta norjansuomalaiset nuoret toistivat samoja verbejä useammin kuin suomensuomalaiset verrokkit. Yksilölliset erot molemmissa olivat ryhmässä isot.

Kolmannessa osatutkimuksessa (Lieri 2020) halusin tarkastella, millaisia partikkeliverbejä nuoret käyttävät sähköpostiviesteissä. Germaanisissa kielissä, kuten norjassa, on paljon tällaisia verbejä (*stå på* ja *sette ut*), kun taas suomen kielessä näitä on huomattavasti vähemmän. Pyysin nuoria kirjoittamaan kolme sähköpostiviestiä norjaksi. Tulokset poikkesivat osittain aiempien tutkimusten tuloksista. Norjansuomalaiset nuoret käyttivät hieman vähemmän partikkeliverbejä kuin norjannorjalaiset nuoret, mutta heidän teksteissään esiintyi enemmän idiomaattisia partikkeliverbejä kuin norjaa ensikielenään puhuvilla. Esimerkiksi norjansuomalaiset nuoret käyttivät useampaan kertaan verbiä *vokse opp* eli varttua aikuiseksi. Norjansuomalaiset nuoret olivat stereotyyppisempiä valinnoissaan kuin norjannorjalaiset nuoret, joilla esiintyi enemmän yksittäisiä partikkeliverbejä.

Neljännessä osatutkimuksessa (Lieri 2019b) tutkin, miten informantit ymmärtävät kehoon liittyviä norjan kielen idiomeja. Aiemmistä osatutkimuksista poiketen nuorten lisäksi tutkimukseen osallistui myös aikuisia, sekä norjannorjalaisia että Suomesta aikuisiässä Norjaan muuttaneita. Aineisto koostui kolmesta idiomitutkimuksesta. Ensimmäisessä osiossa informantteja pyydettiin valitsemaan neljästä vaihtoehdosta oikea vaihtoehto idiomien merkitykselle, toisessa osiossa täydentämään idiomi, joka esiintyi asiayhteydessä, ja kolmannessa osiossa täydentämään irrallaan oleva idiomi.

Tulokset osoittivat, että norjannorjalaiset aikuiset hallitsivat idiomeja odotusten mukaan muita paremmin. Yllättävää oli sen sijaan se, että norjansuomalaiset nuoret hallitsivat idiomeja paremmin kuin norjannorjalaiset nuoret. Synnähän tähän saattoi olla se, että norjansuomalaiset nuoret olivat jonkin verran vanhempia kuin norjannorjalaiset nuoret. Lisäksi monet idiomit olivat samoja suomen ja norjan kielessä, jo-

ten norjansuomalaiset nuoret saattoivat hyötyä kaksikielisyydestään. Idiomit, jotka olivat haasteellisia norjanorjalaisille aikuisille, olivat vaikeita myös muille.

Mitä neljän osatutkimuksen tulokset osoittavat norjansuomalalaisten nuorten moniosaisten ilmausten osaamisesta? Aiemmista vastaavantyyppisistä tutkimuksista poiketen oma tutkimukseni osoitti, että norjansuomalaiset nuoret eivät eronneet merkittävästi suomea ja norjaa ensikielenään puhuvista nuorista. Tähän vaikuttavat monet eri tekijät. Ensinnäkin tulokset osoittavat, että monisanaisten ilmausten ja kielenkäytön välillä vallitsee yhteys. Norjansuomalaisilla nuorilla on erinomainen norjan kielen taito. Kielellisessä ympäristössä, jossa kielellinen syötös ja tuotos on runsasta ja monipuolista, varhaiset toisen kielen oppijat kehittyvät kielitaidossaan kuten ensikieliset. He ovat eläneet norjankielisessä ympäristössä varhaisesta lapsuudesta lähtien ja ovat olleet monipuolisessa kontaktissa norjankielisten kanssa koulussa ja harrastuksissa. Lisäksi pohjoismaalaisina suomalaiset maahanmuuttajat sopeutuvat hyvin norjalaiseen kulttuuriin.

Suomen kielen osalta monisanaisten ilmausten hallintaan vaikutti muun muassa se, että osalla suomi oli ainoa käyttökieli ennen kouluikää. Monelle oli kehittynyt hyvä perustaito suomen kielessä jo lapsuudessa. Tähän vaikutti mahdollisesti se, että molemmat vanhemmat puhuivat suomea ja lapsille luettiin paljon suomeksi. Myös osallistumisen suomen kielen opetukseen voidaan ajatella vaikuttaneen positiivisesti kielitaidon kehittymiseen ja säilymiseen. Lisäksi konkreettiset päämäärät käyttää suomea eri yhteyksissä, kuten rippikoulun käynti Suomessa, suomen kielen ylioppilaskokeen tekeminen sekä pojilla armeijan suorittaminen Suomessa, lisäsivät motivaatiota kielitaidon säilyttämiseen. Toisaalta yksilölliset erot ensikielen oppimisessa ovat suuria, ja eroihin vaikuttavat monet tekijät.

Vaikka suomen ja norjan kieli ovat varsin erilaisia kieliä, niiden monisanaisten ilmauksilla on kuitenkin yhtäläisyyksiä. Positiivinen siirtovaikutus kielestä toiseen on saattanut vaikuttaa tuloksiin. Norjansuomalaiset nuoret näyttäsivät mahdollisesti hyötyvän monikielisyydestään. Myös sosioekonomisella taustalla voidaan ajatella olevan vaikutusta tuloksiin. Toisin kuin aiemmissa tutkimuksissa ainakin toisella tutkimieni nuorten vanhemmista on akateeminen koulutus. Lisäksi perheet asuvat alueella, jossa asuu pääsääntöisesti norjalaisia ja maahanmuuttajataustaisia on vähän.

Kaksi- ja monikielisyttä voidaan pitää rikkautena yksilön elämässä. Ensikieli ja toinen kieli voivat kehittyä rinnakkain, vaikka olosuhteet eivät olisikaan kaikkein suotuisimmat. Suomen kielen ylläpitäminen Oslo seudulla ei ole helppoa, kun norjan kieli on hallitseva kaikilla muilla käyttöalueilla paitsi kotona. Tästä huolimatta norjansuomalaiset nuoret hallitsevat hyvin moniosaisia ilmauksia molemmissa kielissä. Tulokset osoittavat, että monisanaisten ilmausten hallintaan vaikuttavat monet tekijät ja että yksilölliset erot saattavat olla suuria.

Lähteet

- GOLDEN, ANNE 2005: *Å gripe poenget. Forståelse av metaforiske uttrykk fra lærebøker i samfunnskunnskap hos minoritetslever i ungdomsskolen*. Väitöskirja. Oslo: Unipub forlag.
- LIERI, KRISTIINA 2017: *Språkanvändning och språkval bland finsk-norska ungdomar i*

- Osloområdet. – *Puhe ja kieli* 37 (2) s. 55–76.
- 2019a: Puheessa esiintyvistä riittävyden verbeistä norjansuomalaisilla nuorilla. – *Virittäjä* 123 (1) s. 79–109.
- 2019b: Hur behärskas norska idiom av informanter med finska som förstaspråk? – *Nordand* 2 (3) s. 117–141.
- 2020: Stå p, ikke gi opp. The use of Norwegian particle verbs in email messages. – *Apples. Journal of Applied Language Studies* 14 (2) s. 107–127.
- PRENTICE, JULIA 2010: *På rak sak. Om ordförbindelser och konventionaliserade uttryck bland unga språkbrukare i flerspråkiga miljöer*. Väitöskirja. Göteborg: Göteborgs universitet.
- SCHMITT, NORBERT 2010: *Researching vocabulary. A vocabulary research manual*. New York: Palgrave MacMillan.
- WRAY, ALISON 2002: *Formulaic language and the lexicon*. Cambridge: Cambridge University Press.

Kristiina Lieri: *Studies of multilingual Finnish-Norwegian adolescents' mastering of multi-word units*. *Annales universitatis Turkuensis 553 Humaniora*. Turku: Turun yliopisto. Artikkeliväitöskirjan johdanto on luettavissa osoitteessa <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-8602-6>.

Kirjoittajan yhteystiedot:
etunimi.s.sukunimi@utu.fi